

Внутрішній світ дитини (на матеріалі оповідання Івана Чендея “Березневий сніг”)

*Шалацька Т.П., асистент кафедри
філологічних дисциплін та методик їх викладання РВНЗ “КГУ”*

Анотація. Стаття присвячена аналізу засобів психологізації, використаних письменником Іваном Чендеєм в оповіданні “Березневий сніг”. Автор акцентує увагу на специфіці характеротворення Микули Недича.

Ключові слова: психологізм, портрет, пейзаж, художня деталь, діалог, монолог, внутрішнє мовлення.

Annotation. The article is devoted to the analysis of the ways of psychological insight used by the writer Ivan Tchendei in his short story “March Snow”. The author focuses on the specific character drawing of the hero Micula Nedich.

Key words: psychologism, portrait, landscape, artistic detail, dialogue, monologue, inner speech.

Вступ. Проблеми художнього психологізму вже тривалий час перебувають у колі наукових інтересів українських та зарубіжних дослідників. Вивченню різних аспектів цієї проблеми присвячено чимало праць: С. С. Присяжнюк “Психологізм дитячих оповідань Володимира Винниченка (принципи і засоби зображення характерів)”(2006), О. В.Барабаш “Психологізм как конструктивный компонент поэтики романа Л.Н. Толстого Анна Каренина” (2008) та інші.

Зв'язок роботи з науковими і практичними завданнями. В українському літературознавстві останніх двох років дослідники (М.Жулинський [3], М.Хорошков [10]) зверталися до вивчення прози Івана Чендея, торкалися поетики творчості письменника, однак аналіз внутрішнього світу дитини (на матеріалі оповідання “Березневий сніг”) не був предметом окремого розгляду. Оповідання “Березневий сніг” (1975) разом з повістю “Іван”, романом “Птахи полишають гнізда” були заборонені

критиками з боку “партійного” літературознавства. Ця особливість досліджуваного матеріалу визначає актуальність статті.

Більша частина науковців вважає, що психологізм - іманентна ознака літератури, яка вказує на зв'язок цієї художньої категорії з розвитком психології. Майстри слова проводять поглиблене психологічне дослідження людської душі, урізноманітнюють засоби психологізації. Одні науковці розглядають поєднання внутрішнього й зовнішнього світів, а інші, зокрема А.Костенко, стверджують, що “...психологічний аналіз дає змогу розкрити внутрішню логіку поведінки персонажа, залежність його дій, вчинків, прагнень не тільки від середовища, а й від його індивідуального єства, психічного складу, ціннісно-естетичної і морально-психологічної орієнтації, сили і спрямування його інтелекту, волі і почуттів” [5, 84].

Як відомо, письменники у своїх творах використовують і пряму, і непряму форму психологічного зображення, але все ж основною у більшості з них є пряма форма. “Характер героя, зображений “зсередини”, пов'язаний з максимальним самовиявленням людських якостей, – відзначає В.Мацапура, – органічною формою психологізму при цьому є оповідь від першої особи, невластива пряма мова, авторський психологічний аналіз, внутрішній монолог і внутрішній діалог” [7, 41], які глибоко характеризують внутрішнє життя героїв.

Метою статті є аналіз складових психологізму, використаних І.Чендеем для передачі внутрішнього світу дитини. Дослідження проведено на матеріалі оповідання Івана Чендея “Березневий сніг”, оскільки прикметна ознака цього твору - виразний психологізм.

Результати дослідження. За основу вивчення питань психологізму взято схему аналізу, подану С.Присяжнюк у дисертації “Психологізм дитячих оповідань Володимира Винниченка (принципи і засоби зображення характерів)” [8]. Науковець вважає, що основні компоненти психологізації такі: портрет, пейзаж, художня деталь, діалог, монолог, внутрішнє мовлення.

Психологія дітей вимагає специфічних засобів характеротворення. І.Чендей виробляв власну систему форм зображення людської психіки та характерів, з-поміж яких виокремлюється *портрет* і його психологічні деталі.

Головний герой оповідання –“безбатченко” Микулка Недич. З сумом спостерігаючи, як батьки забирають інтернатівських дітей додому на березневі канікули, хлопець роздумує: “На базарі, на товкучці тата собі не купиш... Коли б продавали, здається Микулці, що не було б тих грошей, котрі він не зібрав би... А тата купив!” [11, 322]. Розумний, схильний до спостережень і роздумів Микулка не повірив у загибель батька, тому прагнув знайти й побачити його, усвідомити причину свого напівсирітства. Особливість психологічного зображення Микулки пов’язана зі значним розширенням сфери внутрішнього світу персонажа. Слід зауважити, що зовнішніх деталей мало, портретні дані хлопчика представлені лише кількома рисами (русява голівка, невисокий, спритний, небалакучий, кмітливий та ін.).

Важливу функцію в системі портретування відіграє одяг героя. Як один з виявів світовідчуття та самоідентифікації людини, він розповість про її характер. „Начищені черевики – на тоненькій підошві, поношені”, „потерте пальтечко... здавалося ветхим і поношеним”[11, 318]– важливі портретні деталі, які пояснюють охайність і матеріальне становище хлопчика. Пізніше автор повторить в оповіданні „ голову втягнув глибше до коміра”, що вказує на екзистенційну порожнечу в душі дитини, яка хотіла побачити свого батька.

Пейзаж з давніх часів відігравав важливу роль у системі прийомів психологізму. В епосі, як пише Е.Балла, пейзаж має найбільші можливості для зображення внутрішнього світу людини, певної психологічної атмосфери [1, 29].

Автор починає твір описом березневого ранку в місті: “...ураз небо затяглося білими хмарами, ніби на обрії принишкло й розсіялося молочним туманом. Ліниво посипало снігом”[11]. Тло такого малюнка служить для

відтворення атмосфери, в якій відбудуться певні події, пов'язані з головним персонажем. Наступна картина природи допомагає читачеві з'ясувати чуйність хлопчика. “Дитина жаліє осокорів, що тепер, у березневий ранок, скидаються на вишикуваних у ряд лицарів – пошарпаних, обідраних, з бою” [11, 317]. “Сніжинки присипали лавицю біля Микулки, сам Микулка вже схожий на снігову бабу, а того самого нема”[11, 325]. Через опис снігопаду автор передає уповільнення часу. Зважаючи на те, що слово “сніг” винесене у заголовок оповідання, цей образ становиться одним з ключових для передачі зовнішнього та внутрішнього холоду. Автор свідомо обрав таку форму портрета, що дає можливість читачеві більше охарактеризувати стан персонажа зсередини. Емоційність твору посилюється внаслідок хронотопних переміщень, які відбуваються у свідомості героя. У поетиці психологізму цього оповідання важливу роль відіграє саме уповільнення часу, коли автор намагається детально передати внутрішній стан хлопчика і показати найвагоміші в його житті події. На нашу думку, найбільш сконденсованим і психологічно забарвленим є саме момент, коли Микулка очікує тата.

Письменник заглиблюється у психологію персонажів, надає особливої уваги певній *художній деталі*. Через неї він допомагає читачеві пізнати духовні устремління героя. Микулка притискає в кишені табель успішності, однак потім закрадається думка, що той табель вже нічого не вартий, нікому не потрібний. Маленька деталь підкреслює, як швидко зруйнувалися сподівання хлопчика і від цього йому стало ще холодніше.

У дослідженні *діалогічного мовлення* героїв у оповіданні І. Чендея будемо послуговуватися розробленою класифікацією діалогу О.Білецького та В.Фащенко. Орієнтиром у сфері дослідження діалогу буде лінгвістична диференціація мовленнєвих актів за метою мовленнєвого акту, за спрямованістю акту мовлення та за вираженням психологічного стану мовця [9, 228]. Для характеристики діалогів домінантною була думка, що „у справжнього майстра слова навіть кількісний показник у розмовах має

конкретне значення”[6,17]. Йдеться про принцип „мовної економії” (Г.Клочек), що в малій прозі має значення вирішальне – навіть коротенький мовленнєвий акт героїв у контексті оповідання має великі характерологічні потенції, опромінює певні нюанси характеру героя, невиказані іншими засобами психологізації.

Діалог дає змогу простежувати динаміку образів та настроїв героїв, а в малій прозі І.Чендея функція діалогу залежить від мети співрозмовників: діалог як засіб пізнання героя героєм, як, наприклад, під час телефонної розмови в душі головного героя несподівано прокидається почуття емпатії. У творі подано 5 діалогів: Микулки й побратима Григора, Микулки та дядька Степана (2), Микулки й Мокія Фортунатовича (2). Найцікавішою є бесіда сина та “того самого”, якого так і не названо батьком.

Внутрішні монологи Микулки та Мокія Фортунатовича плавно чергуються з фрагментами, в яких автор здійснює психологічний аналіз. І.Чендей чітко відстежує динаміку думок і почуттів хлопчика: деталізує його емоції, мрії, бажання й сумніви.

Психічний стан Микулки характеризується емоційним збудженням і передано його через невласне пряме мовлення, адже зрозуміти мотиви поведінки героя можна тільки тоді, коли подивишся на все його очима, вникнеш у його характер мислення і світорозуміння. Цей миттєвий процес переходу психічного стану сподівання в розчарування передано через репліку Мокія Фортунатовича: “...Щоб ти мав щось і від мене!.. Візьми собі шоколадку! ”[11] Як наслідок, конфлікт вибухає. Увага читача перебуває в стані очікування розв’язання конфлікту на вербальному рівні.

Автор змушує читача проникнути в духовний світ цього емоційно та морально розвиненого хлопця, зрозуміти логіку його думок, усвідомити його світовідчуття. Він замість свого персонажа порушує питання, які могли б хвилювати Микулку: чому не має змісту для хлопця те, що має сенс для інших. Письменник пояснює, що Микулка – маленька людина, яка непотрібна за життя своєму успішному батькові.

У своєму щоденнику І. Чендей писав: “Два різні характери допомагають один одному чіткіше виразитися, виявити себе, коли вони стоять поряд, коли вони взаємодіють” [12, 6]. Автор для більшої виразності рис характеру Микулки подає контрастне зображення його батька. Висока посада партійного керівника Мокія Фортунатовича, “затишний, добре обставлений кабінет” можуть зникнути через телефонний дзвінок Микулки Недича, матір якого Мокій давно покинув. Окремим “образком” з життя, у центрі якого – аморальний вчинок стосовно власної дитини. Чендей апелює до людських сердець, спонукає читачів замислитися над першовитоками зчерствіння душі Мокія, морального падіння і байдужості до власного сина. Безсердечність Мокія Фортунатовича вражає. Як справжнє дитя свого часу, “гвинтик” тоталітарної системи, він боїться, що Микула розповість правду і “... Тоді вже, хочеш не хочеш, репутація буде підмочена. Докажи свою святість і цілковиту безвинність” [11, 324]. Звертаючись до хлопця, батько використовує звертання: “браток”, “мальчик”, “той самий”. Замість елементарної уваги до Микулки, зацікавленості його навчанням в школі-інтернаті Мокій Фортунатович намагається відкупитися шоколадкою. Таким чином, І.Чендей використовує психологічні потенції рухів для увиразнення внутрішніх переживань героя через контраст, зіставлення та порівняння.

Висновки. Як було показано раніше, психологія характеру Микулки Недича в оповіданні Івана Чендея “Березневий сніг” розкривається у вчинках, міміці, жестах та зізнаннях героїв, діалого-монологічному мовленні, невластивій мові, авторській позиції. Характер персонажа досліджується у зв’язках з іншими персонажами (Григором, дядьком Степаном, Мокієм Фортунатовичем), що виділені автором із розмаїття життєвих відносин і яким надано певного значення.

Перспективи подальших досліджень. Необхідність глибокого вивчення малої прози І. Чендея саме в аспекті своєрідності засобів, які застосовує автор для характеристики образів дітей, визначається насамперед

глибоким зв'язком досліджуваного питання з нагальними проблемами сучасного українського суспільства, школи, родини.

Бібліографія

1. Балла Е. Психологізм та ліризм: прийоми кореляції (на прикладі новели Івана Чендея “Син”//Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.– Випуск 11: Творчість І.Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. –Ужгород, 2007. –С.26-30.
2. Барабаш О. В. Психологізм как конструктивный компонент поэтики романа Л.Н. Толстого Анна Каренина (2008) : Автореферат дисс. канд. фил. наук. – Москва, 2008. – 30с.
3. Жулинський М. Іван Чендей: Художнє формування національного образу світу//Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.– Випуск 11: Творчість І.Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. – Ужгород, 2007. –С.11-13.
4. Клочек Г.Д. Поетика і психологія. – К.: Знання. – 1990. – 47 с.
5. Костенко А. Діалектика художнього образу: Нові аспекти теорії соціалістичного реалізму.- К.: Дніпро, 1986.- 311с.
6. Мацапура В.І. Літературний психологізм та його роль у художньому творі. Основні форми і прийоми // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2000. – №1. – С. 41 – 43.
7. Присяжнюк С. С. Психологізм дитячих оповідань Володимира Винниченка (принципи і засоби зображення характерів): Автореферат дис. канд. філ. наук.– Кіровоград , 2006. – 25с.
8. Фащенко В.В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури. – К.: Дніпро, 1981. – 280 с.
9. Хорошков М. Художній світ Івана Чендея: Дис. канд. філол. наук. – Київ, 2007. – 200с.
10. Чендей І. Березневий сніг // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики: В 4 кн. – К.: Аконт. – Кн.3. – 687 с.
11. Чендей М. Ідейно-естетичні засади творчості Івана Чендея (на матеріалі щоденникових записів 1953-1964 років)//Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.– Випуск 11: Творчість І.Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. –Ужгород, 2007. –С.6-10.